

Ο ΥΒΡΙΔΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ

*Εικ.70: Οία και Αμούδι, (1925).
Πηγή: Τμήμα φωτογραφίας από
την έκδοση του Αρχείου
Θηραϊκών μελετών, με τίτλο
Nelly's, σ. 21.*

Ο ΥΒΡΙΔΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ

Κατά τη σύγχρονη εποχή -του διαδικτύου και της παγκοσμιοποίησης- εντατικοποιείται το φαινόμενο της «κατανάλωσης» της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, με τη δημιουργία νεο-παραδοσιακών δομών για την εξυπηρέτηση του τουρισμού. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική μορφολογία της Σαντορίνης υπέστη εκτεταμένες καταστροφές το 1956 από σεισμό και εγκαταλείφθηκαν τα γραμμικά υπόσκαφα χωριά κατά μήκος της καλδέρας, όπου τα εδάφη ήταν ασταθή για να (ανα)δομηθούν σταδιακά τις επόμενες δεκαετίες, για τουριστική χρήση.

Το ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό στοιχείο στην αρχιτεκτονική της Σαντορίνης είναι η στέγαση με ημικυλινδρικό θόλο αποτέλεσμα της ιδιομορφίας των υπόσκαφων κατασκευών. Κατά την (ανα)δόμηση των οικισμών της Σαντορίνης, τα τελευταία 50 χρόνια, δίνεται έμφαση στο αρχιτεκτονικό στοιχείο στέγασης με ημικυλινδρικό θόλο στις υπέργειες κατασκευές. Η δυναμική της σύγχρονης εποχής, δημιουργεί διασταυρώσεις, για τις οποίες ο χρόνος θα δείξει αν πρόκειται για γόνιμες ή στείρες μεταλλάξεις στην εξελικτική διαδικασία της αρχιτεκτονικής.

1. Η ιστορική εξέλιξη της στέγασης

Η ιδιομορφία του ηφαιστειακού εδάφους της Σαντορίνης και η ευκολία εκσκαφής της θηραϊκής γης στις πλαγιές της καλδέρας και στους χειμάρρους, σε συνδυασμό με τη προστασία των κατοικιών από τους δυνατούς ανέμους, δημιούργησαν τις υπόσκαφες κατοικίες με ημικυλινδρικό θόλο, οι οποίες φωτίζονταν από μικρά ανοίγματα στην όψη. Η όψη, προβάλλοντας 1-2 μέτρα από το έδαφος, ορθογωνιάζονταν ώστε να δημιουργεί προβολή της αυλής της υπερκείμενης κατοικίας.

Η μορφή του ημικυλινδρικού υπόσκαφου θόλου χρησιμοποιήθηκε σποραδικά για τη στέγαση μικρών υπέργειων αποθηκών και ταρσανάδων στις σκάλες του νησιού.

Στις αρχές του 20ου αιώνα η Σαντορίνη φωτογραφήθηκε από τη διάσημη φωτογράφο Νέλλυ (εικ. 1) και καταγράφηκε η παραδοσιακή στέγαση (δώμα, υπόσκαφος ημικυλινδρικός θόλος, υπέργειος ημικυλινδρικός θόλος και κεραμοσκεπή) και η “μακροδομή” των οικισμών, στην οποία εμφανίζεται να επικρατεί η επίπεδη στέγαση αφού και οι υπόσκαφοι θόλοι εξωτερικά στην όψη καλύπτονταν με βατό δώμα.

Η ιστορική ανάλυση διαφωτίζει τη διαδρομή της παραδοσιακής στέγασης. Οι αρχαιότεροι οικισμοί χρονολογούνται από τη 2η χιλιετηρίδα π.Χ. και ανασκάφηκαν στο Ακρωτήρι, στο ανατολικό άκρο του νησιού. Τα ερείπια των κατοικιών αποδεικνύουν ότι πρόκειται για διώροφες κατοικίες, οι οποίες στεγάζονταν με βατό δώμα και μεταχειρίζονταν προχωρημένη τεχνολογία κατασκευής με ξύλινα chainages και ήταν διακοσμημένες με εντυπωσιακές τοιχογραφίες. Αργότερα το νησί κατοικήθηκε (κατά το 900 π.Χ) στο οροπέδιο που σχηματίζει το Μέσα Βουνό, επίσης με κατοικίες που στεγάζονταν με δώμα.

Κατά τη βυζαντινή εποχή, η Σαντορίνη, κατοικήθηκε στους πρόποδες του Μέσα Βουνού κοντά στο σημερινό Καμάρι, όπου δημιουργήθηκε αρχικά ο οικισμός Οία. Εδώ χρησιμοποιείται το οικοδομικό στοιχείο του τόξου, σε 19 κατοικίες οι οποίες ανασκάφηκαν, ώστε να γίνει επέκταση της μονόχωρης κατοικίας μ' ένα μικρότερο δωμάτιο. Το τόξο εδράζεται σε πεσσούς και στηρίζει ξύλινα δοκάρια, επάνω στα οποία εδράζεται το δώμα.

Τον 7ο μ. Χ. αιώνα, η περιοχή της Μεσογείου ταρασσεται από τις επιδρομές των Αράβων και αργότερα των πειρατών. Αυτή την περίοδο εικάζεται ότι άρχισαν να επεκτείνονται οι υπόσκαφες κατοικίες στην καλδέρα¹, επειδή ήταν ιδιαίτερα προστατευμένη περιοχή. Την εποχή της ενετικής κυριαρχίας κατασκευάστηκαν οχυρά² στο νησί (καστέλια), τα ερείπια των οποίων σώζονται μέχρι σήμερα και πιθανότατα άρχισαν να κατασκευάζονται στις "σκάλες" και στους όρμους, τα μικρά υπέργεια θολωτά αποθηκευτικά κτίσματα, τα οποία στεγάζονται με ημικυλινδρική μη βατή στέγαση.

Μέχρι το 15ο αιώνα επομένως είχαν παρουσιαστεί τα κύρια στοιχεία στέγασης, στην αρχιτεκτονική της Σαντορίνης, στα οποία προστέθηκαν κατά το 19ο αιώνα μερικά παραδείγματα κεραμοσκεπών, σύμφωνα με τις αρχές του νεοκλασικισμού³.

¹ Η οποία κατοικήθηκε από την Πρωτοκυκλαδική ΙΙΙ περίοδο ή ακόμα και την πρώιμη Μεσοκυκλαδική, πιθανόν γιατί στα τοιχώματα γινόταν εξώρυξη ορυκτών, διατυπώνει ο Χρ. Γ. Ντούμας, Η Θήρα της εποχής του χαλκού, στην συλλογή του Ι. Δανέζη, Σαντορίνη, σ. 87. Τον 9ο αιώνα μ.Χ. λαξεύτηκαν εκατοντάδες υπόσκαφα στη Νότια Ιταλία και δημιουργήθηκε ο υπόσκαφος οικισμός Matera, όπως παρουσιάζεται στο βιβλίο του P. Laureano, Giardini di pietra.

² Η Βενετία έλεγχε τις ακτογραμμές από τη Δαλματία, τα Ιόνια νησιά και τα νησιά του Αιγαίου πελάγους μέχρι την Κύπρο, με πύργους και παρατηρητήρια, κατά το F. Braudel, The mediterranean and the mediterannean world in the age of Philip II, σ. 609.

³ Σώζονται ελάχιστα παραδείγματα κεραμοσκεπών σε βιομηχανικά κτίρια των αρχών του 20ου αιώνα.

Σήμερα, συνδυάζονται αυτά τα στοιχεία -άλλοτε με περισσότερο επιτυχημένα παραδείγματα και άλλοτε με λιγότερο⁴- στην προσπάθεια αναβίωσης της τοπικής παράδοσης και πολιτιστικής κληρονομιάς, που αποτελούν ενδογενές δυναμικό της Σαντορίνης και με στόχο την προσέλκυση τουρισμού.

2. Η οικιστική δομή και τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της στέγασης

Η σημερινή οικιστική δομή της Σαντορίνης, αποκρυσταλλώνεται το 18ο αιώνα⁵ και αποτυπώνεται στο χάρτη του φυσιοδίφη και εντομολόγου Guillaume Olivier (χάρτης 1). Στο χάρτη αυτό εμφανίζονται οι σημερινοί οικισμοί: Οία (Επάνω Μεριά), Βούρβουλος, Κοντοχώρι, Ημεροβίγλι, Φηροστεφάνι, Φηρά, Πύργος, Μεσαριά, Μεγάλο χωριό, Γωνία, Καρτεράδος και Βόθωνας (σε λάθος θέση), Εμπορειός και Ακρωτήρι. Η δημιουργία τους ήταν παλαιότερη, ίσως και πριν από το 1699, όταν

Χάρτης 1: Οικιστική δομή Σαντορίνης,
18ος αιώνας

Πηγή: G. Olivier, *Voyage dans l'Empire Ottoman*, αναδημοσιευμένο στο άρθρο της Α. Ναβάρι, *Σύντομη ιστορία της χαρτογραφίας της Σαντορίνης*, βασισμένη στη συλλογή της Μ. Κουτσογιαννοπούλου-Σαμούρκα, που εμπεριέχεται στο Ι.Μ. Δανέζη, *Σαντορίνη*, σ.287.

⁴ J. Theodoraki - Patsi, «Reconstruction of traditional architecture in Santorini island», *Traditional settlement Working Paper Series*, vol.166.

⁵ Στα τέλη της οθωμανικής κυριαρχίας 1669 -1821.

ο R. Sauger⁶ επισκέφτηκε το νησί και αναφέρει, ότι ήταν το πλέον πυκνοκατοικημένο νησί των Κυκλάδων (17ος αιώνας), με πληθυσμό 8-10.000 κατ.⁷

Η οχυρωμένη δόμηση σε “καστέλια”, εικάζεται ότι ξεκίνησε από το 14ο αιώνα αρχικά στο Σκάρο και στον Άγιο Νικόλαο (Οία) και αργότερα στον Πύργο, στο Εμπορειό, στο Ακρωτήρι και στην Παναγιά (Φηρά), ενώ προστέθηκαν “γουλάδες” και “βίγλες” σε διάφορα σημεία του νησιού. Τα “καστέλια” (εικ. 2) ήταν οχυρωμένοι οικισμοί -μεγάλου σχετικά σχήματος- όπου διέμενε το σύνολο του πληθυσμού, σε κατοικίες, οι οποίες στεγάζονταν με δώμα, όπως και ο κεντρικός πύργος.

Οι “γουλάδες” ήταν πολυώροφοι αμυντικοί πύργοι (εικ. 3), ορθογώνιας κάτοψης, με κινητή πρόσβαση στο όροφο (στις επάλξεις και στις καταχύστρες), οι οποίοι στεγάζονταν με δώμα. Σήμερα σώζεται η τεχνική δόμησης “γουλά” στο Εμπορειό, ενώ υπάρχουν ερείπια στην Επάνω Μεριά (Οία), στα Φηρά και στο “καστέλι” του Ακρωτηρίου.

Οι “βίγλες” ήταν στρογγυλοί πύργοι στις ακτές, όπου διέμεναν φύλακες για εποπτεία, ερείπια των οποίων υπάρχουν στο Ημεροβίγλι, και στη θέση Βίγλα στο νότιο τμήμα του νησιού.

Εικ. 2: Το καστέλλι του Ακρωτηρίου, 1948.
Πηγή: Φωτ. Στ. Μαλικοπούλου (Φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μπενάκη).

⁶ R. Sauger, Histoire nouvelle des ancieces Ducs et autres Souverains de l' Archipel avec la description des principales iles et des choses les plus remarquables qui s 'y voyent encore aujourd' hui, Paris, 1699.

⁷ Το 1688 κατά το γεωγράφο Francesco Riacenza, είχε το ακόλουθο καστέλλια: Αγίου Νικολάου, Σκάρου, Πύργου, Εμπορειού, Ακρωτηρίου και Παναγιάς.

Στις αρχές του 20ού αιώνα τα στοιχεία στέγασης, τα οποία σώζονταν στη Σαντορίνη ήταν τα παρακάτω :

- Δώμα
- Υπόσκαφος θόλος
- Ημικυλινδρικός μη βατός θόλος
- Κεραμοσκεπή

3. Η κυρίαρχη στέγαση ανά οικισμό

Σήμερα στη Σαντορίνη κατοικούν περίπου 8.000 κατ. σε 30 οικισμούς. Πρόκειται για το δεύτερο σε σειρά πυκνοκατοικημένο νησί των Κυκλάδων μετά τη Σύρο, με πυκνότητα 117 κατ./τ.χλμ. Όλοι οι οικισμοί της Σαντορίνης έχουν πληθυσμό μικρότερο των 2.000κατ., δηλαδή συνολικά ο πληθυσμός του νησιού προσμετράτε στον αγροτικό πληθυσμό της Ελλάδας. Το 73% των οικισμών (22 οικισμοί), ανήκουν στην κατηγορία “μικροί”⁸ ως προς το μέγεθος, δηλαδή έχουν πληθυσμό μικρότερο των 500κατ., το 23.5% (7 οικισμοί) είναι ταξινομημένα ως “μεσαίοι”, με πληθυσμό μεταξύ 500 και 1500κατ. και μόνο 3.5% (1 οικισμός) είναι “μεγάλος” με πληθυσμό μεταξύ 1500κατ. 2000κατ. Σε όλους τους οικισμούς παρατηρείται έντονη οικοδομική δραστηριότητα και θετική μεταβολή πληθυσμού κατά την τελευταία δεκαετία.

Εικ. 3: Γουλάς στο Εμπορείο.

⁸ Π.Δ./24.4.85 (ΦΕΚ 185/03/85).

Πληθυσμός (1991) και επικρατέστερη στέγαση ανά οικισμό

	Μεγάλος	Μεσαίος	Μικρός	Κυρίαρχη στέγαση
Ακρωτήρι			333	Δώμα
Βόθωνας			423	Δώμα, υπόσκαφα
Αγ. Παρασκευή			13	Δώμα
Βούρβουλος			340	Δώμα
Εμπορειό		1365		Δώμα
Άγιος Γεώργιος			59	Δώμα
Εξωμύτης			37	Δώμα
Περίσσα			386	Δώμα
Εξω Γωνιά			221	Δώμα
Περίβολας			5	Δώμα
Επισκοπή Γωνίας			55	Δώμα
Καμάρι		849		Δώμα
Φηρά	1524			Δώμα, υπόσκαφα
Εξω Κατοικίες			18	Δώμα
Μέσα Κατοικίες			68	Ημικυλ. Θόλος, Δώμα
Όρμος Φηρών			3	Δώμα
Παλαιά Καμμένη			1	Δώμα
Καρτεράδος		687		Δώμα
Εξω Γυαλός			22	Δώμα
Μεγαλοχώρι			335	Δώμα
Μεσαριά		735		Δώμα
Ημεροβίγλι				Δώμα, υπόσκαφα
Μονόλιθος			247	Δώμα
Οία			439	Δώμα, υπόσκαφα
Θόλος			35	Ημικυλ. Θόλος
Όρμος Αμούδι			1	Ημικυλ. Θόλος
Όρμος Αρμένι			8	Ημικυλ. Θόλος
Φοινικιά			106	Δώμα, υπόσκαφα
Πύργος		582		Δώμα
Όρμος Αθηνιό			29	Ημικυλ. Θόλος

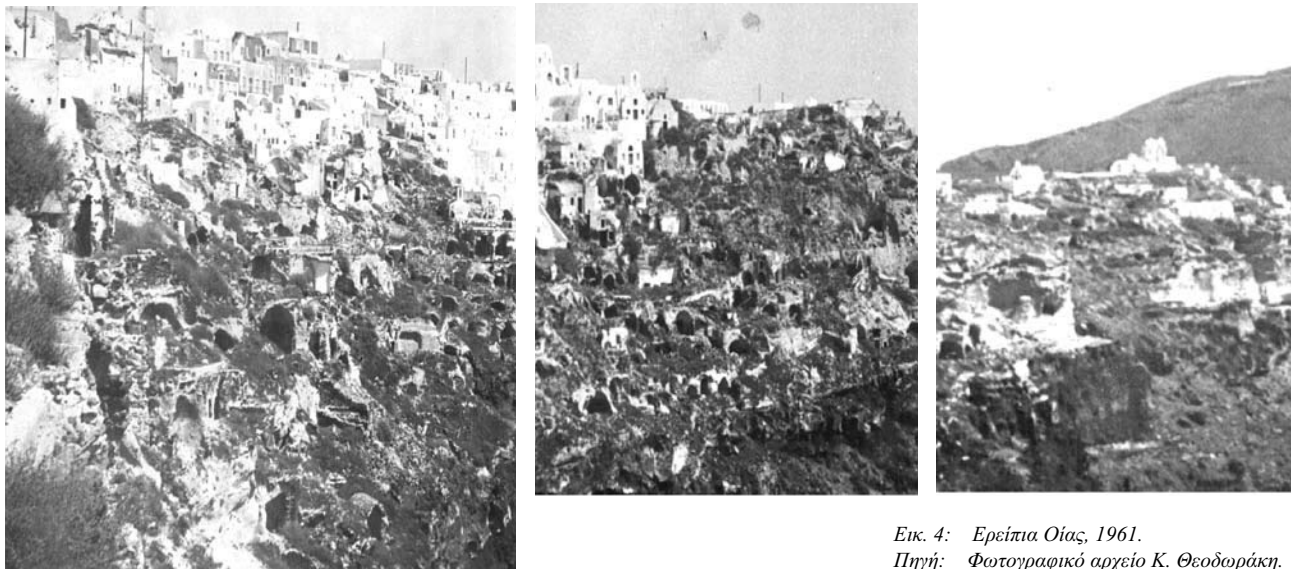
Πηγή: Ανάλυση συγγραφέα.

3.1. Ταξινόμηση των οικισμών της Σαντορίνης, με κριτήριο το στοιχείο της στέγασης

1. Δώμα: Στους περισσότερους οικισμούς επικρατεί η στέγαση με δώμα (20 οικισμοί)
2. Δώμα βατό (αυλή της υπερκείμενης οικίας): Κυριαρχεί στους υπόσκαφους οικισμούς (5 οικισμοί)
3. Δώμα και ημικυλινδρική θολωτή στέγαση: Μοιράζεται στις νεο-παραδοσιακές γειτονιές και τα ξενοδοχειακά συγκροτήματα, που οικοδομούνται την τελευταία πενήνταετία, διάσπαρτα στο νησί.
4. Θολωτή ημικυλινδρική στέγαση: Επικρατεί στις «σκάλες» της καλδέρας (5 οικισμοί).

4. Συμπεράσματα

Η οικοδομική δραστηριότητα μετά τους σεισμούς του 1956 (εικ.4), έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στις ημικυλινδρικές θολωτές υπέργειες στεγάσεις στην αρχιτεκτονική της Σαντορίνης. Πρότυπο αποτέλεσαν οι αναδομήσεις και οι νέοι οικισμοί που οικοδομήθηκαν από την Υπηρεσία Οικισμού του Υπουργείου Συγκοινωνιών και Δημοσίων έργων, η οποία ίδρυσε το Γραφείο Οικισμού Θήρας. Η ανοικοδόμηση της Σαντορίνης, επέβαλε την κυριαρχία των ημικυλινδρικών θόλων στις υπέργειες κατασκευές

Εικ. 4: Ερείπια Οίας, 1961.
Πηγή: Φωτογραφικό αρχείο Κ. Θεοδοράκη.

Εικ. 5: Οικισμός Εξω Γωνιά.

στη Σαντορίνη, οι οποίοι ιστορικά κάλυπταν τα βοηθητικά κτίσματα στις “σκάλες” και στους αγρούς του νησιού.

Συνοψίζοντας διαπιστώνεται ότι στη Σαντορίνη οι αναδομήσεις μετά τον σεισμό του 1956 κατασκευάζουν⁹ ένα νέο-παραδοσιακό αρχιτεκτονικό περιβάλλον, σύμφωνα με τις επιταγές της ζήτησης του τουρισμού, όπου διασταυρώνεται το ονειρικό περιβάλλον με ευρηματικά αρχιτεκτονικά στοιχεία και όπου δίνεται έμφαση στη σύνθεση του ημικυλινδρικού θόλου. Ο ημικυλινδρικός θόλος ιστορικά και λειτουργικά κύρια εφαρμόζονταν στους όρμους και σκάλες της καλδέρας και δεν δικαιολογείται στους υπόλοιπους οικισμούς, όπου πολύ σωστά κυριαρχεί το δωμοσκέπαστο σπίτι, όπως και στις περισσότερες περιοχές της Μεσογείου.

Γενικά στη Σαντορίνη συνθέτονται τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των παλαιότερων εποχών με τη νεο-παραδοσιακή επιλογή της κυριαρχίας των ημικυλινδρικών θόλων στις νέες κατασκευές, δημιουργώντας ένα υβριδικό δομημένο περιβάλλον (εικ. 5).

⁹ N. Assayad (ed.), *Consuming tradition, manufacturing heritage*, σ. 249.